

Taskenspilleren og den danske nation

Historien om et slagsmål og et parti billard, der aldrig blev spillet

Ulrik Langen

Fortid og Nutid, december 2005, s. 243-260

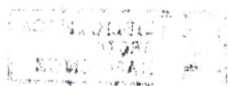
En italiensk tryllekunstner, en jødisk tapetfabrikant og en mährisk officer er hovedpersonerne i denne skildring af et temmelig ophedet kulturmøde ved et billardbord i 1781. Gennem denne begivenhed skitserer artiklen forskellige modsætninger og grænser i 1780'ernes København. Men artiklen handler også om, hvilke følelser en italiensk tryllekunstners besøg i København kunne afstedkomme, og hvordan hans skikkelse kunne bruges af vidt forskellige personer til vidt forskellige ting.

Ulrik Langen, f. 1966, ph.d. i historie, adjunkt ved Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet (Odense). Ulrik Langen arbejder med europæisk kulturhistorie i forskellige afskygninger primært inden for perioden 1650-1850 og har senest publiceret monografien *Revolutionens skygger. Franske emigranter og andre folk i København 1789-1814*, Lindhardt og Ringhof, 2005

En italiensk matematik- og fysikprofessor

Magi, tryllekunster og fysiske eksperimenter havde et stort publikum i anden halvdel af 1700-tallet. Rundt omkring i Europas hovedstæder sysledes flittigt med elektricitet, magnetisme, optiske fænomener, mekaniske installationer og alskens eksperimenter af vidt forskellig beskaffenhed. Der var ikke klare grænser mellem, hvad man i dag ville kalde egentlige naturvidenskabelige forsøg og det rene trylleri, mellem fidusmageri, mirakler og elementær fysik. Der lå en fælles begejstring, nysgerighed og undren bag, hvad enten det var magnetisme eller korttricks. Oplysningens glød besjælede fascinationen af alt det herlige, der kunne lade sig gøre. En anden fællesnævner var, at aktiviteterne i vid udstrækning opfattedes som underholdning. Mange beskæftigede sig naturligvis med naturvidenskab på et udforskende og professionelt plan, men

ikke få brugte kun fysikken til at muntre sig med. Og den almindeligt interesserede borger kunne i tidens mange fysiske instruktionsbøger finde hjælp til selv at gøre sine eksperimenter og udøve "naturlig magi". I Danmark kunne man i værker som Andreas Svendsens *Naturlig Magie, eller Naturens og Kunstens lønlige og underfulde Virkninger, fremsat i adskillige elektriske, magnetiske, mekaniske og optiske Kunster*, hvis tre bind udkom i årene 1794-97, læse beskrivelser af forsøg og eksperimenter, der kunne foranstaltes af enhver med de rette remedier. Desuden fandtes i værket nydelige grafiske fremstillinger som hjælp til bygningen af mekaniske apparater som eksempelvis Den lichtenbergiske Elektriskermaskine. I *Den naturlige Magie eller Hexekunst* af Nicolaj Bötcher fra samme periode, kunne man læse beskrivelser af lignende eksperimenter og kunster. Disse værker udgjorde en del af en almindelig europæisk strømning, der med afsæt i oplysningen havde gjort naturvidenskab til en yndet beskæftigelse

for almindelige mennesker. I Frankrig klagede man eksempelvis over, at interessen for naturvidenskab helt havde fjernet opmærksomheden omkring litteratur og kunst. Folk var besatte af videnskab og af forestillingerne om alt, hvad videnskaben kunne frembringe af hjælpemidler til menneskene; elastisk fodtøj, så man kunne gå tørskoet på vandet, instrumenter, der kunne give folk fuldstændigt nattesyn, elektrochokkure mod sengevædning og alskens typer evighedsmaskiner.¹

Opfindsomme fysikere og hvide magikere havde kronede dage. Én af periodens kendteste magikere var italieneren Giovanni Guiseppe Pinetti.² Han var født omkring 1750 i byen Orbetello i Toscana. Tidligt begyndte han at eksperimentere med fysik og naturlig magi. Pinetti fandt ud af, at han kunne bruge sine evner til at tjene penge på den udbredte interesse for fysiske og magiske kunster. Fra sit tyvende år var han derfor begyndt at optræde med sine numre rundt omkring på Roms pladser. Pinettis erklærede forbillede var den berygtede grev Cagliostro, der slog sine folder ved de europæiske hoffer som læge og mirakelmager. Ved at raffinere sine tricks, afpudse sit image og iscenesætte sine optrædender med mange forberedelser fik Pinetti snart opbygget et ry og et publikum. Efter en tid blev det dog for trangt for Pinetti i Rom. Han måtte søge nye græsgange og påbegyndte en rejse, der skulle føre ham vidt omkring. Adskillige europæiske fyrstehuse og hoffer fik besøg af Pinetti med hans magiske show. Snart begyndte han desuden at præsentere sig som fysik- og matematikprofessor – endda med en lidt uigennemskuelig adels- og riddertitel; Guiseppe Pinetti de Willedal de Merci, chevalier de l'Ordre-Mérite de Saint-Philippe. Altid iført dyre klæder og militære ordner lod han sig transportere rundt i en flot

karet med to hvide heste som forspand. Rejsen førte ham også til København. Sammen med sin kone og en tjener ankom han til byen i sin statelige vogn. Det var i sommeren 1781. På det tidspunkt var Pinetti godt på vej til at opbygge sin position som en af Europas førende magikere.

Ved sin ankomst til København havde Pinetti fået tilladelse til at opføre sine shows. Der var faktisk tale om en undtagelsesvis dispensation, for egentlig var det forbudt for tryllekunstnere som Pinetti at opholde sig i kongeriget. En forordningen af 21. marts 1738 fastslog, *"at ingen Comoediant-Spillere, Linie-Dansere, Tasken-Spillere ... sig udi Danmark eller Norge maae indfinde, for deres Spil og Exercitier der nogensteds, enten i husene eller paa publique Steder, at forestille og øve"*. Tilsyneladende var de lokale myndigheder ikke altid så nøjeregnende med at afvise de indrejsende gøglere. Ellers havde det sikkert ikke været nødvendigt for regeringen at indskærpe forordningen flere gange i løbet af århundredet.³ Med forordningen af 27. oktober 1773 udvides og præciseres det tidligere forbud. Desuden motiveres forbudet i forordningen. Skuespillere, linedansere, taskenspillere og lignende skulle holde sig borte, *"da slige Omløbere kuns søge at udsu[g]le Undersaatterne og bringe dem til, paa en unyttig Maade, at udgive deres Penge, dem de siden føre ud af Landet"*.⁴ Den opfattede nød tilsyneladende en vis udbredelse. Historikeren P.F. Suhm havde noteret, at de mange omrejsende gøglere, som *"vor Tids Letsindighed gav lov til at spille saa meget"*, ikke ville andet end at *"trække vore Penge bort"*.⁵ Det handlede altså om penge i sidste ende. Undersåtternes penge. Og hvad manglen på dem kunne føre til.

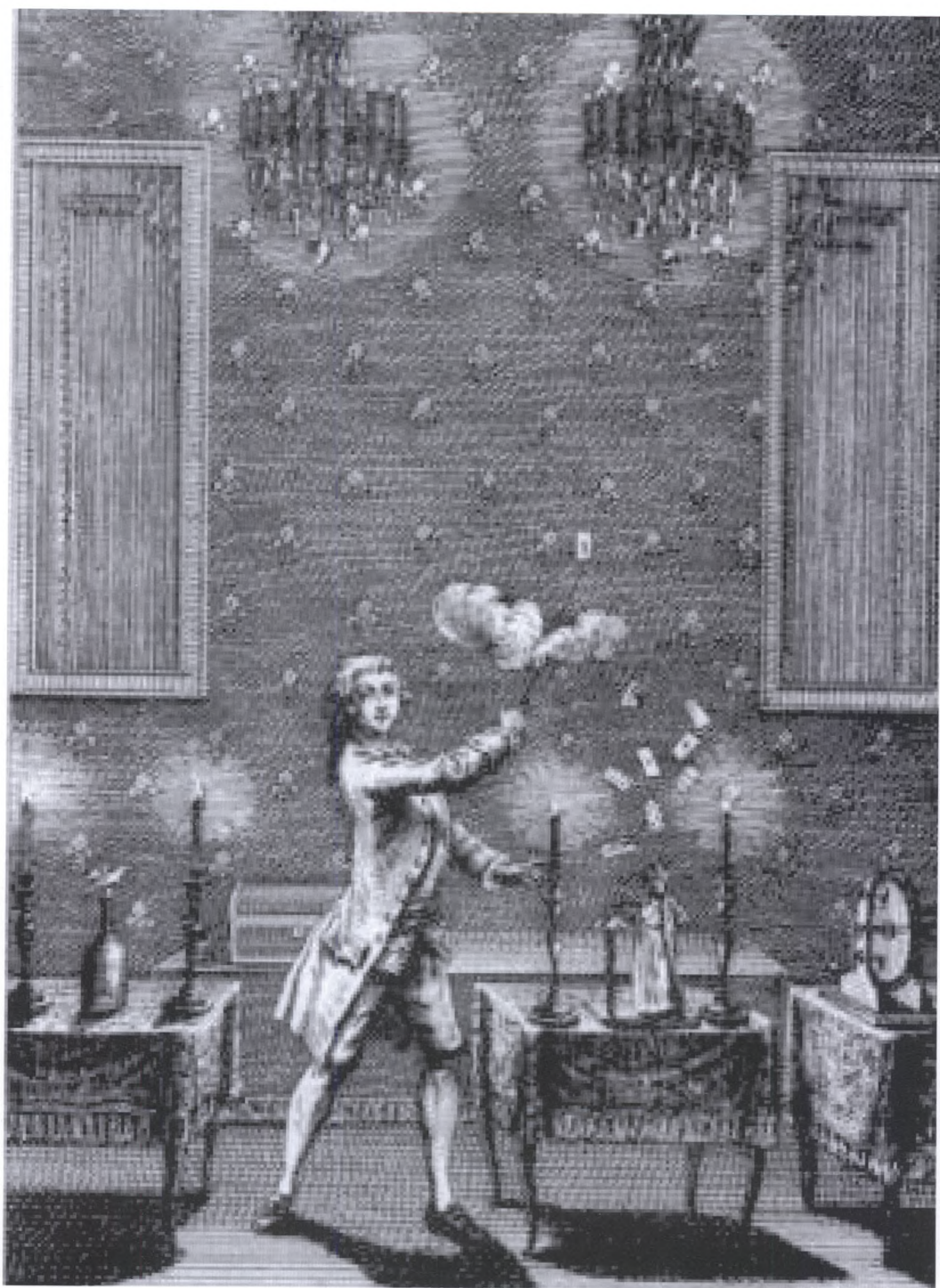
For at råde bod på denne "udsugelse" fandtes en ældre bestemmelse, der sag-

de, at tilrejsende i særlige tilfælde kunne få lov til at optræde med deres kunster, hvis de gav en del af indtægterne til de fattige. I København skulle en tilladelse indhentes hos Magistraten, som så bestemte hvor meget af den optrædendes profit, der skulle gå til de fattige. Det var, hvad Pinetti gjorde. I første omgang blev han bevilget fire optrædender, senere yderligere to.⁶ På rådhuset var Magistraten dog i tvivl om, hvorvidt Pinetti faktisk betalte sine pligtige bidrag til fattiggassen. Derfor henvendte man sig til politimester Christian Fædder for at høre, om Pinetti nu også betalte, som han skulle.⁷ Efter nogle forespørgsler og lidt trækken i langdrag, hvor intet kom for dagen, greb overhofmarskal og gehejmeråd Schack ind. Han var leder af fattiggassen og var derfor opsat på at inddrive pengene. Han skrev til politimester Fædder, at da det kunne formodes, at Pinetti ved sine seks opvisninger havde fået "*anseelige Fortienester*", havde Hans Majesæt "*allernaadigst behaget at paalægge ham en Afgift af Tyve Rigsdaler*", som politimesteren skulle opkræve og som skulle anvendes til "*Beste for Stadens Fattige*".⁸

På Fredensborg

Grunden til at overhofmarskal Schack kendte til Pinetti og hans dispensation var, at italieneren havde optrådt ved hoffet og vundet stort bifald. I disse år rykkede hoffet under enkedronning Juliane Marie og arveprins Frederiks førerskab hver sommer til Fredensborg Slot. Der afholdtes talrige tafler og sommerfester i slotshaven med friluftskommedier og -koncerter, fyrværkeri og optrædender til ære for herskaberne, der blandt andet kunne overvære løjerne fra loger indrettet i kinesiske lysthuse.⁹ Over tre aftener – 12.-14. juli – havde

Pinetti vist sine kunster for de kongelige og hoffet. Det foregik i den såkaldte marskalstue. Den første aften efter tafel og statsråd havde Pinetti i halvanden time underholdt de kongelige herskaber og højeste rangspersoner – i alt omkring 40-50 mennesker. De to næste aftener var publikum blevet udvidet. Man havde tilladt kammertjenere og hofansatte – "*dog ikke nogen af Deres Koner eller Børn*" – at overvære opvisningerne. De to aftener havde Pinetti fået hjælp til opvisningerne fra sin kone.¹⁰ Hvad hans program på dette tidspunkt bestod af, er ikke til at vide. Måske havde han vist, hvordan han kunne få blomster til at ændre farve, hvordan han kunne slukke og tænde et lys uden brug af ild eller vende kort uden at bruge hænderne. Det kan også være, at han medbragte en af sine mekaniske installationer, som han et par år senere lod sig afbillede med. Eksempelvis *Le Petit Turc*, en mekanisk dukke, der efter ordre fra sin herre kunne bevæge sig og gætte et tilfældigt udtrykket spillekorts værdi og kommunikere det til publikum ved hjælp af en højlydt banken. I øvrigt kunne danskerne nogle år senere selv lære sig nogle af Pinettis mere simple numre, da en københavnsk bogtrykker udsendte det lille skrift *Approberede Experimenter komponerede af den berømte Professor Mathematicus Hr. Joseph Pinetti, en Romer*. Andre numre fik Pinetti lejlighed til at beskrive i bogen *Amusements physique et différents expériences divertissantes, composées et exécutées tant à Paris que dans les diverses Cours de l'Europe*, der udkom i 1784 i Paris og siden kom i flere oplag og oversættelser. Det kan tænkes, at Pinettis optrædener for kongefamilien især vakte begejstring hos den sindsyge Christian VII, der havde en forkærlighed for narrestreger og selv kunne finde på at optræde med improviserede spilopper.¹¹

*Pinetti i aktion med flyvende spillekort og fyrværkeri.
Le Petit Turc står på bordet i midten klar til at gætte kort.*

Pinetti var ikke uvant med skepsis og problemer med misfornøjede tilskuere til hans kunster. Og mange gange gjordes ihærdige forsøg på at afsløre hans numre. En fransk konkurrent ved navn Henri Decremps skulle senere i Paris søge at afsløre Pinetti ved et stort arrangement. Det mislykkedes dog, og Decremps måtte bede italieneren om forladelse. Hvilket han da også fik til publikums store tilfredshed. Senere udgav Decremps et værk (*La Magie blanche dévoilée*, 1784), hvori han søgte at underminere hele Pinettis magiske program. I Berlin havde en professor Johann Vilhelm Andreas Kosman tillige i en artikelserie søgt at afsløre Pinettis numre. Kosman udsendte senere bogen *Des Ritters Pinetti de Merci physikalische Belustigungen oder Erklärung der Sämmtlichen in Berlin ausgestellten Kunststücke desselben*. Dette ligger dog et par år senere end Pinettis ophold i København. De evige forsøg på at bringe ham i forlegenhed var et grundvilkår for en tryllekunstner og charlatan som Pinetti. Sådant havde det vel altid været. Så den slags vanlige og forudsigelige modstand skulle ikke forhindre ham i at få så meget som muligt ud af sit ophold i København. Pinetti havde nemlig ikke kun talent for at underholde med fysiske eksperimenter og magiske opvisninger. Han kunne også spille billard. Rigtig godt endda. Derfor ville han supplere sine indtægter fra de fysiske kunster med nogle billardopvisninger. Den 27. august indrykkede han en annonce i Københavns mest læste avis, Adresseavisen. Han havde erfaret, som det hed i annoncen, at der i København fandtes ”store Liebhaveere af Billard”. Pinetti tilbød at spille mod byens billardentusiaster – endda på en helt bestemt måde. Alt hvad hans modspillere kunne forrette med hænderne ville han

gøre efter. Med fødderne. Havde nogen lyst til at spille med ham på den måde, skulle man blot henvende sig i hans logi og aftale nærmere.

Som Pinetti selv stammede den moderne form for billardspil fra Italien. Siden slutningen af 1600-tallet, hvor billardspillets popularitet var ganske tiltagende, havde man udviklet og raffineret spillet. Især under fransk indflydelse havde flere spiltyper udviklet sig. De mest almindelige var partispillet, à la guerre-spillet, carambole og à la rondespillet, hver med sine specielle regler og terminologi.¹² Samtidig var spillet gået fra at være et udpræget overklassespil til at være en almindelig forlystelse på værtshusene. Hvornår billard gjorde sit indtog i København er usikkert. I 1718 nævnes det, at en Frederik Boye havde spillet billard og drukket på kredit i Mikkel Karmarks hus.¹³ Ved en optælling i 1763 fandtes 19 billardholdere i København.¹⁴ Da Pinetti små tyve år senere satte sin annonce i avisen fandtes der helt sikkert en del flere. Nogle af dem henvendte sig da også til ham. Det var dog kun én, der fik en aftale i stand. Et par dage efter Pinettis avertissement havde vinhandler Andreas de Hemmer efter anmodning indrykket en svarannonce i Adresseavisen. Han inviterede på vegne af nogle københavnske borgere Pinetti til at komme forbi hans billardstue på hjørnet af Østergade og Skt. Jørgensgade og vise sine billardkunster. Bag invitationsannoncen stod Johan Elvig, der var ansat som fuldmægtig hos en advokat. I en senere forfattet redegørelse forklarer Elvig, at han og en kreds af honnorte folk ville have syn for sagn, da de anså det for plat umuligt og det rene praleri, at nogen kunne spille billard på den måde, som Pinetti havde beskrevet i sin annonce. Altså med fødderne.

Billard hos vinhandleren

Ved ottetiden lørdag morgen den 1. september indfandt Pinettis tjener sig hos Hemmer og meddelte, at hans herre vilde komme kl. tolv for at spille.¹⁵ Det rygtedes hurtigt i byen, at Pinetti havde taget mod invitationen fra Hemmer. Selv brugte Pinetti formiddagen med et besøg hos hofjuveler Jean François Fislaine i Højbrostræde, der havde solgt Pinetti en dåse. Italieneren havde fortalt, at han var inviteret til at spille billard hos Hemmer senere på dagen og havde opfordret juveleren til at komme og se på. Juveleren fulgte opfordringen og var senere gået hen til Hemmers. I Store Kirkestræde havde Fislaine mødt frisør Peter Runge, der havde slået følge med ham.

Efter besøget hos Fislaine havde Pinetti gjort visit hos balletmester Galiotti, der boede i Store Færgestæde, hvor Pinetti også selv logerede. Galiotti – eller Vincenzo Tomasetti, som han rigtig hed – var fra Firenze og var i 1776 blevet engageret ved Det kongelige Teater som balletmester og danser. Tilstede hos Galiotti var også designatør ved teateret, Antoine Fugere, danseren Johannes Peter Linck og repetitør og violinist ved det kongelige kapel, Claus Nielsen Schall. Alle arbejdede de sammen med Galiotti på teateret – og Linck dansede endda partier med Galiottis kone.¹⁶ Pinetti fortalte gæsterne, at han var inviteret til at spille hos Hemmer og bad dem om at komme og overvære spillet. Pinetti forlod derpå selskabet for at gå til Hemmers billardstue, der kun lå et stenkast derfra. Kort efter var alle undtagen Galiotti fulgt efter.

Ved middagstid gik Pinetti ind ad døren til Hemmers billardsalon. En del mennesker var forsamlet i etablissemets to rum. Pinetti havde hilst på nogle af de tilstedeværende – blandt andre ju-

veler Fislaine, som han jo kort forinden havde besøgt. Pinetti spurgte efter Hemmer. Værten kom Pinetti i møde og præsenterede ham for nogle af de omkringstående. Alt foregik med udsøgte høfligheder, men tilsyneladende også med lidt sprogvanskeligheder. Man talte sammen på fransk og *"gebrokken Tydsk"*, som én nævner. Værten fulgte Pinetti ind i det bagerste rum, hvor billardbordet stod, mens stadig flere besøgende gik ind ad døren hos Hemmers. Til sidst var – ifølge Hemmer – næsten to hundrede københavnere til stede, alle nysgerrige efter at se denne Pinetti og hans billardspil. På grund af annoncen havde snakken gået i dagene forinden, og i løbet af formiddagen den 1. september havde mange besluttet sig for at lade vejen gå forbi Hemmers efter at have hørt om Pinettis tilsagn om at spille.

Henne ved billardbordet i den bagerste stue blev Pinetti præsenteret for den 60-årige jødiske tapetfabrikant og galanterihandler, Abraham Moses Henriques. Henriques og Pinetti hilste pænt på hinanden og udvekslede nogle bemærkninger. Det lå ligesom i luften, at Henriques skulle spille med Pinetti. Sådan ville de omkringsstående det i hvert fald gerne. Inden de nåede så langt som til at spille, opstod der uenigheder. Det er ikke helt klart, hvem der tog initiativet, men snart var spørgsmålet om penge kommet op. I følge flere vidner gjorde Pinetti det klart, at han ikke ønskede at spille med en indsats under 1000 rigsdaler – altså en formue. Andre mente, at det var agent Henriques, der først stillede forslaget om at spille om penge, og at Pinetti havde afslået. Billardholder Hemmer forklarede efterfølgende, at den oprindelige aftale var, at de tilstedeværende skulle lægge en dukat hver og således lave en pulje, der skulle spilles om. Efter sigende havde Pinetti allerede ved en tidligere lejlighed sagt, at han ikke

spillede om småbeløb. En billardholder Schimmelhag fra Christianshavn havde således nogle dage tidligere opsøgt Pinetti for at få ham til at spille i sit etablissement efter at have set hans annonce i Adresseavisen. Da Schimmelhag havde forklaret, at han højst ville tillade spil for en rigsdaler, måske en dukat, havde Pinetti svaret, at han ikke ville *"gaa her fra det Sted hand stod hen til Døren for en Ducat, og 100 Ducater var det ringeste hand spillede om"*.

De tilstedeværende hos Hemmer var i deres efterfølgende forklaringer lidt uklare omkring spillebeløbet og omstændighederne ved væddemålet. Og det med god grund. Siden 1753 havde alle typer spil om penge nemlig været forbudt, hvad enten det var i *"et Værts-, Viin-, Thee-, Billard-, Herberg- og andet publique Huus"* eller privat.¹⁷ Derfor galdt det om så vidt som muligt at fralægge sig ansvaret. Forbudet var, som den tidligere nævnte forordning om gøglere og taskenspillere, motiveret af sociale og økonomiske betragtninger. I indledningen til forordningen om spilleriet understreges, at *"utilladelig og optrækkersk Spil"* efterhånden har taget overhånd i København med den konsekvens, at *"endeel af Undersaatterne og fornemmelig unge Mennesker ofte ruineres, ja bringes til Bettelstaven"*. Derfor var man nødt til at forbyde al slags spilleri om penge *"af særdeles Omhue for Undersaatterne, og for at betage de Skrøbelige iblant dem slig Anledning til at forøde det, de have erhverve"*. Forbudets socialpolitiske sigte var ikke til at tage fejl af.

Der opstod en smule uro blandt de tilstedeværende omkring billardbordet hos Hemmer, da Pinetti stillede sit påståede krav om en minimumsindsats på 1000 rigsdaler. Men agent Henriques greb til lommen og smed 1000 rigsdaler i bankosedler på billardbordet. Pinetti blev

åbenbart lidt forlegen over Henriques resolute initiativ. Nu skulle han jo selv præstere et lignende beløb som indsats. Pinetti ville dog – inden han selv skulle lægge penge på bordet – vise Henriques hvilken måde, der skulle spilles på. Pinetti lagde nu en bal på kanten af billardbordet og greb derefter en stol. Han gik ind i den første stue, stillede stolen og placerede en anden bal på stolens sæde. Han forklarede, at Henriques med køen skulle støde til ballen på stolen, så den fløj gennem luften og slog den anden bal af billardbordet. Pinetti ville så gøre det samme. Selskabet lo ad forslaget, og Henriques sagde, at han ikke ville være med til det. Jamen, det kunne også foregå på en anden måde, forklarede Pinetti og placerede en bal på gulvet ved siden af stolen. Dernæst foreslog han Henriques at lægge sig på gulvet og med køen støde ballen gennem luften, ind i den anden stue og slå ballen af bordet. Pinetti ville til gengæld lave det samme stød med fødderne.

Pinettis forslag skabte forundring og moro. Selskabet lo, men nogle begyndte at *"brumle"*. På tysk forklarede Henriques, at han ikke var nogen taskenspiller, men hvis Pinetti ville spille, som han havde proklameret i avisen, så lå de 1000 rigsdaler dér på bordet. Pinetti sagde derimod, at når Henriques ikke ville spille med på den viste måde, så kunne han bare lade være. Nu blev Henriques irriteret og spurgte Pinetti, hvorfor han forsøgte at narre ham og hele publikum. Henriques krævede, at italieneren skulle spille et parti. Pinetti svarede med adskillige grovheder og kaldte Henriques for en nar. Fordi selskabet havde leet af Pinettis forslag, *"gav hand sig til at springe omkring gav højt Latter Skrig fra sig og med saa besynderlige Gebærder at alle nærværende derover moque-rede sig"*. På fransk var Pinetti begyndt skælde og smælde - og *"giorde adskillige*

Mundingen af Østergade set fra Kgs. Nytorv ved aftenstid. Lidt nede ad gaden til venstre på hjørnet af Skt. Jørgensgade lå Hemmers etablissement, hvor Pinetti mødte op den 1. september 1781 kl. 12 for at spille billard. Skt. Jørgensgade findes ikke længere. Billedet er malet af Jens Bundsen i 1788. Københavns Bymuseum

Grimatzer og Besværgelser". Mange af de tilstedeværende forstod ikke fransk, men mente at kunne fornemme, at det var ganske fornærmende sager, der kom ud af hans mund. Én forklarede, at Pinetti hele tiden havde råbt "ba, ba, ba, ba" til alt, hvad der blev sagt til ham. I det hele taget "anstillede [han] sig som et Menneske der var Gal og meget Grov". Hans i de omkringståendes øjne uforkammede opførsel var ved at blive for meget. Flere af gæsterne omkring billardbordet kunne mærke, at det var ved at trække op til ballade. Nogle valgte derfor helt at forlade Hemmers etablissement, andre gik ind i den første stue for at holde sig lidt på afstand. Én forklarede således, at han gik hen og drak en halv pægel vin, da der begyndte at

blive "Tummel i Stuen".

Uenigheden bestod efter alt at dømme i fortolkningen af Pinettis annonce. Mange i selskabet mente, at Pinetti ikke kunne leve op til det, han havde lovet i annoncen, hvor han tilbød "Liebhavere og Kiendere [af billardspillet] at spille og sætte imod dem, og alt hvad de derved med Hænderne forretter, vil han uden at bruge samme forrette med Fødderne" og han havde tilføjet at være beredt til "at sætte og spille saa høyt man forlanger". Det var derfor ikke uden for annoncens ordlyd at bede Pinetti om at spille et reelt parti – og hvad andre kunne forrette med hænderne, skulle han forrette med fødderne, som han selv havde skrevet. Da flere havde gjort disse indvendinger mod Pinetti, havde han sva-

ret, at de ikke skulle *"raisonnere"*. Nogle i selskabet havde sagt til italieneren, at Henriques var kendt som en respektable mand her i byen, og at Pinetti derfor ikke kunne tillade sig at opføre sig sådan. Ja, hele selskabet var faktisk honnête folk, hvilket gjorde hans opførsel endnu mere utilstedelig. En tilskuer havde på fransk sagt, at Pinetti i henhold til annoncens ordlyd burde spille med Henriques. Men på grund af Pinettis *"brusende og meget grove Opførsel"* havde han set sig nødsaget *"til at bortgaae ind i den anden Stue for ikke at risquere nogen insult af sligt et Menneske"*.

Ørefigner

Gottlieb Leberecht Stubenrauch – en officer af mährisk adelsslægt – havde opholdt sig ved billardbordet siden Pinetti ankom. Et par dage tidligere havde han læst annoncen i Adresseavisen. Siden havde han været meget interesseret i at se, hvad Pinetti kunne vise. Han var derfor taget hen til vinhandler Hemmer i følgeskab med et par venner; en arkitekt Lillie og fuldmægtig ved Rentekammeret, Hans Michael Arenkilde. Han havde overværet hele episoden ved billardbordet og var blevet skuffet over, at Pinetti endnu ikke havde spillet bare en smule billard. Da Pinetti afviste at spille et reelt parti billard og begyndte at råbe ad de tilstedeværende, havde Stubenrauch blandet sig. Pinetti burde i sin annonce have ladet folk vide, at han ikke ville spille ordentlig billard, men kun gøre kunster, bemærkede Stubenrauch. Pinetti svarede med at kalde også Stubenrauch en nar. Det fortælles, at Pinetti over for Stubenrauch havde *"viist sig grov og usædelig ved at skiælde og vrænge Mund"*. Stubenrauch blev fornærmet og opbragt, som han selv udtrykker det. Ja, endda i en sådan grad, at han slog Pinetti *"paa Øret"*. Pinetti havde forsøgt

undgå flere knubs og få Stubenrauch til at falde ned ved at tilbyde ham et glas brændevin. Men det havde tilsyneladende bare ophidset officeren yderligere, og han tog nu Pinetti *"i Haaret og gav ham endnu nogle Ørefigener og havde ham endnu i Haaret og vilde have ham om i Gulvet"*. Flere vidner fortæller bekræftende, hvordan Stubenrauch havde givet Pinetti nogle ørefigner og siden holdt ham fast i håret for at give ham mere. Andre havde ikke set oprinnet, men fra den første stue blot hørt, *"at det smak"* inde ved billardbordet. De folk, Pinetti havde besøgt samme formiddag og inviteret til Hemmers for at se ham spille, holdt sig alle på behørig afstand af oprinnet. Ingen kom Pinetti til undsætning.

Efter en stund kom værten Hemmer dog til og skilte parterne ad. Da der var kommet en smule ro over gemytterne, holdt Henriques en mindre tale. Pinetti, deklamerede han, skulle kun prise sig lykkelig for, at det var skikkelige mennesker, han havde med at gøre. Andre steder kunne han være kommet meget galt af sted ved at komme her *"und die ganzte dänische Nation zum Narren gebrauchen"*. I følge Henriques selv havde størstedelen af selskabet klappet ham på skulderen efter talen, takket ham og sagt, at han var en brav mand. Henriques fortæller endvidere med en lettere hånlig undertone, at Pinetti havde bedt om, at man skulle skaffe ham en frisør, så han kunne få gjort sit hår i stand efter slagsmålet. Et vidne husker, at Henriques havde proklameret, at hvis Pinetti et andet sted havde villet *"giøre en Nation til Nar"*, havde han fået for 1000 rigsdaler prygl. Aspektet omkring nationens latterliggørelse henviste til, at Pinetti gennem sin annonce havde henvendt sig til en bred offentlighed, som han så havde narret eller latterliggjort ved ikke at indfri de ting, han

havde stillet i udsigt. Den danske nation kunne nok også forstås i betydningen "det gode selskab"; således var Pinetti en gemen svindler, der holdt ordentlige mennesker for nar. Der kunne også ligge mere i det. Tilsyneladende var man ved den efterfølgende undersøgelse af sagen interesseret i at komme til bunds i netop det forhold. Derfor blev flere spurgt, om Pinetti havde brugt "*fornærmelige Talemaader*" om nationen i almindelighed eller om selskabet i særdeleshed, og hvad disse talemåder bestod i. Det lader dog til, at Pinetti ikke talte nedsættende om nationen i almindelighed, men at det primært var Henriques udlægning. Måske havde Henriques som jøde en vis inklinations mod at vise, at han ikke bare tilhørte "den jødiske nation", som det hed i tidens sprogbrug, men også var en del af et borgerligt, københavnsk fællesskab – "den danske nation". Ved at skitsere Pinettis optræden som en hån mod nationen, inkluderede han sig selv i nationen. Det vender vi tilbage til.

Det er ikke helt klart, hvornår og hvordan Pinetti forlod selskabet. Nogle forklarede, at han stille og roligt var gået ud i et sideværelse med Hemmer. Henriques mente, at han var gået af sides i sideværelset for at få ordnet sit hår. Hemmer forklarede, at han havde gennet Pinetti ind i et sideværelse, for derefter at lukke ham ud af en bagdør til Lille Kongensgade. Hvad sagde hovedpersonen selv om forløbet? Efter Pinettis udsagn havde en af de tilstedeværende råbt op om, at man ikke ville vide af den slags kunster, som italieneren ville vise. Nej, Pinetti havde bare at spille et rigtig parti billard – og han skulle gøre det med fødderne. Ellers ville han få hug. Pinetti havde forklaret dem, at han i sin annonce i Adresseavisen ikke havde lagt op til at spille et rigtigt parti, men kun havde tilbudt at vise nogle kunststykker. I Pinettis udlægning var det først nu, at

agent Henriques trådte frem, lagde 1000 rigsdaler på bordet og sagde, at Pinetti bare havde at spille et parti med ham. Lad os følge Pinettis forklaring lidt videre: "*En Officer Lieutenant Stubenrauch Siger, naar jeg ej ville spille var ieg en Nar, og nogle andre raaber da, han skal spille eller have Prygl*". Derefter havde Stubenrauch slået Pinetti flere gange i hovedet. Pinetti forsøgte så godt som muligt at afværge Stubenrauchs angreb, så "*han ej skulle beskadige mig i Ansigtet*". Men nu havde flere andre taget ham i håret, slået og smidt ham rundt, så han kun med allerstørste besvær var kommet fri og kunne flygte ud af huset. Men nogen var løbet efter ham ud på gaden og havde forsøgt "*at slaae og prostituere ham for heele Folket*". Hans modstandere fra billardspillet havde endda forsøgt "*at faae Pøblen opbragt til at rase imod ham*". Heldigvis, fortæller Pinetti videre, var han undsluppet pøblen og havde siden fået beskyttelse hos politimester Fædder. Det er værd at perspektivere Pinettis oplevelse lidt: For få dage siden havde han optrådt for kongefamilien på Fredensborg Slot, nu løb han forslået gennem Københavns gader jagtet af en hævngherrig pøbel.

Pinetti var mildest talt oprevet over hele optrinnet. Han mente, at hele affæren var aftalt spil fra de indvolveredes side. Det er ikke helt til at gennemskue, men det er i hvert fald en nærliggende mistanke, at det hele ikke var fuldstændig vilkårligt. Samme dag skrev Pinetti et brev til kongen, hvori han klagede over den behandling, han var blevet udsat for, og krævede retfærdighed af Hemmer, Henriques og Stubenrauch for deres opførsel. I et PS tilføjede han, at der i løbet af aftenen havde samlet sig en truende mængde folk i gaden ud for hans logi og smidt sten ind gennem hans vinduer. Han mente derfor at være i største fare. Hans logi i Store Færgestræde

skulle da også blive udgangspunkt for hidsige uroligheder. Men inden vi når dertil, må vi spørge, hvordan episoden kunne ophede gemytterne i så høj grad. Man får hurtigt den tanke, at Pinettis "latinske" opførsel virkede forbløffende, uforskammet og siden provokerende på forsamlingen. Han havde med sin lapsede fremtoning virket arrogant og "fin på den" overfor billardspillerne. De forsamlede havde i hvert fald meget let ved at lade sig udfordre af italieneren og var meget hurtige til at fordømme hans opførsel. Når det kom til stykket forstod langt størstedelen af de forsamlede overhovedet ikke, hvad Pinetti sagde. De mente, at de alene på tonen og måden, hvorpå Pinetti fremførte sin tale, kunne mærke, at italieneren fornærmede dem. At Pinetti følte sig godt og grundigt truet er der ingen tvivl om. Kunne det ikke tænkes, at det var derfor, han gav lyd fra sig på en for de forsamlede temmelig skinger måde?

Taskenspilleren, tapetfabrikanten og officeren

Man kan undre sig over Henriques' rolle i oprinnet. Det var den omtalte Johan Elvig, der havde taget initiativet til at invitere Pinetti til Hemmers billardstue. Men Elvig havde ikke gjort meget væsen af sig ved billardbordet. Der synes derimod at have været en aftale blandt de tilstedeværende om, at det var Henriques, der skulle føre både køen og ordet. Ellers havde Hemmer ikke ført Pinetti direkte hen til Henriques, der stod klar ved billardbordet. I dette selskab synes Henriques at have nydt respekt og indflydelse. Mens Stubenrauch var en ilter officer, der lod sin frustration få afløb i sin brutale behandling af Pinetti, var Henriques en fredelig handelsmand, der næppe har været kendt for værts-

husslagsmål. Hans opførsel ved billardbordet var da også af en anden karakter end Stubenrauchs.

Henriques var født i Fredericia og var som 31-årig kommet til København, hvor han fik borgerskab i 1752. Han var oprindelig garver, men havde slået sig på handel med galanterivarer og åbnede en forretning i Store Købmagergade. Desuden begyndte han at producere tapeter. Fra 1769 var han som såkaldt handelsjøde blevet agent for landgreven af Hessen, og i 1777 fik Henriques tillige bestalling som kongelig, dansk agent. Henriques solgte sine tapeter til landets førende kredse og var blevet en velhavende mand på sine forretninger.¹⁸ Henriques havde også andre interesser. Et par år efter sammenstødet hos Hemmer havde han i samarbejde med sine sønner – måske som de første i Danmark – eksperimenteret med ballonflyvning.¹⁹ Henriques var desuden en fremtrædende skikkelse i det jødiske samfund i København og tilhørte den såkaldt portugisiske menighed, der var særligt begunstiget af regeringen.²⁰ En slags jødernes aristokrati, kunne man kalde dem. De portugisiske jøder brugte eksempelvis deres egne bedestuer rundt omkring i byen – ikke den i 1766 færdigbyggede synagoge.²¹

Henriques brugte ikke Pinetti som boksebold, men til at kontrastere sig selv og de forsamlede ved at holde en tale, hvor italieneren fremstilledes som en bespøtter af den danske nation. Den nation, som Henriques både var en del af og var afskåret fra. Den nation, der udelukkede jøder fra en række erhvervs-grene, fra at blive medlem af lavene og forment dem adgang til kristne skoler og læreanstalter. Den nation, der lod jøder opnå borgerskab, men reducerede deres rettigheder væsentligt i forhold til kristne borgere.²² Henriques var jøde, men der var noget, han ikke var. Han

Her i Store Færgestræde logerede Pinetti hos divisionskirurg Christian Nikolai Grell i nr. 225. Det var også i denne gade, at Pinetti aflagde balletmester Galiotti besøg umiddelbart inden hændelsen hos Hemmer. I løbet af aftenen den 1. september samlede en større menneskemængde sig i gaden og kastede sten mod ruderne til Pinettis værelser. Da Københavns vægttere og politi forsøgte at opløse opløbet, flygtede en større gruppe folk over højbroen og ind på Christiansborg Slotsplads, der ses for enden af gaden på illustrationen. På Slotspladsen blev pøblen beskyttet af Livgarden, der forment vægttere og politi adgang til pladsen. Vægttere og politi måtte trække sig tilbage under massiv stenkast fra pøblen på Slotspladsen. Hændelsen udløste en alvorlig krise mellem Københavns politimester og de vagthavende livgardeofficerer. Store Færgestræde nedbrændte i 1795, og illustrationen er en rekonstruktion af gadens udseende i 1740'erne, tegnet af H.C. Levy i 1882.

var ikke en af periodens mange fattige og illegalt indrejste jøder, der både var jagtet af det københavnske politi og af mange etablerede jøder blev betragtet som en belastning for den jødiske menighed i byen. De illegale jøder udgjorde en ikke lille del af den københavnske befolkning. Og der blev flere og flere af dem. Menighedens ældste mente, at det var et både religiøst og moralsk pligtbud at hjælpe de fremmede jøder. Derfor måtte menighedens fattigkasse punge ud for at brødføde dem. Senere fik de ældste også den idé, at menighedens medlemmer skulle huse og bespise de fattige jøder privat. Det gav anledning til store uoverensstemmelser og konflikter internt i menigheden.²³ Nej, Henriques var ikke en af de fattige, beskidte og fremmedartede jøder. Henriques havde penge (hvem gik normalt rundt med 1000 rigsdaler på sig?), men kunne som jøde ikke anvende de gængse finansværktøjer for handelsmænd. I den forbindelse søgte Henriques i øvrigt i 1783 Overbankdirektionen om, at de veksler, som gode jødiske huse trak på ham, kunne blive diskonteret i banken. Han var jo trods alt kongelig agent. Der blev givet en foreløbig og begrænset tilladelse, men nogle måneder senere udstedtes en kongelig resolution, hvori det fastlagdes, at *"gode jødiske Huse bør nyde samme Ære og Bevaagenhed i Banken som andre Købmænd"*.²⁴ En sådan ære og bevågenhed nød Henriques allerede blandt de forsamlede hos Hemmer. Her var Henriques ikke længere den fremmede. Det var Pinetti derimod.

Henriques tale til Pinetti fik direkte konsekvenser for italieneren. Opildnet af talen og den generelle uvilje mod Pinetti stimlede en større mængde sammen foran hans logi samme aften. Man ville, som det hedder i flere udlægninger af begivenhederne, hævne sig på Pinetti. Hvad det var, man ville hævne, er ikke

helt klart. Måske var det fornærmelsen mod den danske nation? Hvor om alting er, kastede den danske nation sten mod Pinettis vinduer, og det hele udvikede sig til et opløb af større omfang med drabelige slagsmål mellem vægtene, borgere og livgardeofficerer. Pinetti selv fik politibeskyttelse og kunne ikke opholde sig sikkert i København længere. Han blev siden bragt til Fredensborg for at være uden for den hævnerrige pøbels rækkevidde.²⁵ Urolighederne var så omfattende, at man efterfølgende nedsatte en kommission, der skulle endevende begivenhederne startende med slagsmålet ved billardbordet hos Hemmer. Efter måneders afhøringer og vidneforklaringer fandt man frem til, at ingen rigtig kunne dømmes og straffes. Sagen blev henlagt.

Hvor fysisk medtaget Pinetti var efter sammenstødet hos Hemmer er ikke til at se ud af materialet. Han havde i første omgang fået nogle øretæver. Stubenrauch vidste, at han ikke kunne blive dømt af de civile domstole for sit overgreb på Pinetti. Han var officer og var underlagt militær jurisdiktion. Og han vidste også, at det kun var lidt sandsynligt, at en militær domstol ville dømme ham for at give en taskenspiller nogle flade. Måske havde det også betydning, at hans angreb kun havde bestået af ørefigner og et fast greb i Pinettis hår. En ørefigen defineredes som et slag med flad hånd i modsætning til nævehug, pust eller mundslag, der betegnede et slag med knyttet næve. Denne skelnen var i samtiden dog af mere betegnende end juridisk karakter. En klar adskillelse mellem de forskellige slag fremgår således ikke af Danske Lov. I princippet var alle typer slag lige strafværdige. Men det ser ud til, at man i praksis opretholdt en klar adskillelse.²⁶ Desuden var det ikke ligegyldigt hvem, der gav hvem en ørefigen, hvor det skete og med hvilken intention.

Slog man en kongelig embedsmand, sine forældre, en dommer, udenlandske gesandters tjenere eller en præst var det en alvorlig sag. Skete det i kongens nærværelse, i kirken eller på kirkegården, på tinge eller på vej til tinge var der tale om skærpene omstændigheder. Men skete det på et værtshus ved et billardspil og var den forurettede eksempelvis en italiensk taskespiller, var det ikke så grov en brøde. Stubenrauch havde da heller ikke søgt at nedtone sin udredning om angrebet på Pinetti, men havde frejdigt forklaret, hvordan han, efter at have givet italieneren de første lusinger, holdt ham godt fast i håret for at tvinge ham i gulvet. Da Pinetti havde forsøgt at undgå yderligere vold ved at tilbyde Stubenrauch et glas brændevin, havde officeren kun set det som en anledning til at slå videre på italieneren. Stubenrauch var slet ikke interesseret i at komme over ens med Pinetti og havde ingen intentioner om at indstille angrebet på Pinetti, før han selv mente det tilstrækkeligt. Pinetti var et let offer for både en officer med kort lunte og en jødisk handelsmand med prætentioner.

Afslutning

Ingen af de tilstedeværende hos Hemmer – heller ikke de folk, Pinetti havde besøgt om formiddagen inden episoden – aflagde forklaring til Pinettis ubetingede fordel. Det virker som om, at ingen var interesseret i at stille op for Pinetti. Det kan naturligvis skyldes, at italieneren havde opført sig så dårligt, at ingen kunne se nogen grund til at formilde hans skæbne. Det kan også tænkes, at man ikke ønskede at stille sig i et modsætningsforhold til en hård hund som Stubenrauch eller til en indflydelsesrig mand som Henriques. Noget kunne desuden tyde på, at Pinettis stil ikke faldt

i danskernes smag. Fem år efter episoden hos Hemmer skrev ugebladet Morgenposten i forbindelse med orgelvirtuosens og gøgleren Georg Joseph Voglers besøg i Danmark, at han var den første udlænding, "*der delte Indkomsterne af hans Kunst med Stadens Fattige*", og således efterlod sig et "*stort Beviis paa ædel Tænkemaade og hans Kunstes Høide*". Også den hollandske "*Physikus, Mathematicus og Taskespiller*" Brown nævnes som en, der havde vist sine "*Experimenter til Fordel for Stadens trængende Lemmer*". Brown havde optrådt flere gange på Det kongelige Teater i november og december 1786 og havde holdt særforestilling, hvor indtægterne gik til de fattige.²⁷ Passagen i Morgenposten afsluttes således: "*Hver ligetænkende Kunstner, som baade fornøier og gavner, bede vi velkommen! Skrydende Pinetter ønske vi langt fra Landet, som blot søge fremmed Stad for at reise bort med fulde Lommer*".²⁸

Pinetti var ligefrem blevet et københavnsk begreb eller en betegnelse for storskrydere, der kun var ude på at berige sig og hurtigt rejse bort. Passagen i Morgenposten viser også, at det var almindelig kendt, at Pinetti ikke havde betalt sine afgifter til de fattige, sådan som det var ham pålagt. Delttes denne viden af de tilstedeværende hos Hemmer, som derfor fra start var uvenligt stemt overfor italieneren? Meget kunne i hvert fald tyde på, at det økonomiske aspekt havde betydning. I forordningerne om taskespillere og spilleri havde myndighederne understreget det samfundsøkonomiske problem i, dels at taskespillere bragte valuta ud af landet, dels at det skete på bekostning af undersætter, der ødslede deres penge væk og måske endda med drastiske sociale konsekvenser for den enkelte. Passede man ikke på, var bettelstaven i sigte. I Morgenposten havde man nævnt eksempler på

Hvorfor dukker Pinettis navn op på et satirisk stik flere år efter, at han har forladt landet? Trods signaturen "Pinetti fecit" i nedre højre hjørne havde Pinetti ikke det fjerneste med N.A. Abildgaard og J.F. Clemens' stik, Kakkelorium, at gøre. Stikket er en kommentar til debatten om landboreformerne i 1780'ernes anden halvdel. Bag vippebjælken med bonden og adelsmanden står et par musikanter. Bagerst sidder kommissionen med kommissionssekretær Chr. Colbiørnsen med en fjerpen i hånden. Stikket er fra 1787. Det kongelige Bibliotek.

tilrejsende, der på forbilledlig vis havde delt deres indtægter med de fattige. Det havde Pinetti ikke gjort.

Året efter omtalen i Morgenposten dukkede Pinettis navn igen op. Denne gang som signatur på flere satiriske kobberstik fremstillet i København. Det ene med titlen "Kakkelorum" er fra 1787 og forestiller en bonde og adelsmand siddende på hver deres ende af en vippe. Bonden har vippet adelsmanden i vejret. Bagved ses to musikanter og Landbo-kommissionens 16 medlemmer. Billedet er en kommentar til den stående debat om landboreformer. Pinetti havde intet at gøre med kobberstikkene. Han var magiker og billardspiller – ikke kunstner. Derfor er det lidt gådefuldt, at hans navn bruges på stikkene. Men hans profession som magiker kan have spillet ind i brugen af hans navn – og det er måske her vi skal finde forklaringen. Det var kobberstikkeren Johann Friderich Clemens, der havde brugt Pinetti som dæknavn. Clemens havde tillige i en serie fra samme år med titlen "Kjøbenhavns Skilderie" brugt et andet signaturnavn. På seriens første stik ses en magiker stående med ryggen til beskueren, mens han med sin *laterna magica* foreviser et billede. På samtlige seriens stik optræder magikeren i forskellige positurer. Alle stikkene var signeret "Jonas" – navnet på en kendt jødisk magiker, der på daværende tidspunkt slog sine folder i København. På samme måde som Pinetti havde Jonas fået tilladelse til at opholde sig i byen og optræde med sine kunster. Jonas måtte betale 200 rigsdaler til Almindeligt Hospital i afgift af sine indtægter. Brugen af Jonas' navn som signatur og selve motivkompositionen i stikserien hang muligvis sammen med et ønske om at understrege det magiske aspekt i stikkenes indhold.²⁹ Med brugen af Pinettis navn ønskede Clemens sikkert at opnå samme effekt. Pinetti

kunne således bruges på mange måder. Som en magisk signatur, som prügelnabe og som et eksempel på en pengegrisk udlænding.

Efter at have forladt Danmark drog Pinetti videre på sin lange rejse. I de følgende år optrådte han især i Paris og London, hvor han cementerede sit navn som Europas kendteste magiker. I løbet af 1790'erne turnerede han atter i Tyskland, men hans yndest havde mistet noget af sin kraft. I september 1796 kunne "Iversens Avis" i Odense således meddele sine læsere, at Pinetti havde gjort lykke i Berlin, indtil mange af hans numre af "nogle Lærde" var blevet afsløret i et tidsskrift. Det havde gjort ham vred: "*Pinetti, der som en Italiener troede at den ringeste Kunst var at skille ærlige Folk ved Livet, truede med Dolk og Gift ifald disse Herrer opdagede flere af hans Kunster; men Politiet forklarede ham ganske haandgribeligen at Herr Chevallieren ikke var i Italien, og at det i Tydskland var en af de ringeste Kunster at skaffe en mistænkt lumsk Morder i Slaveriet for sin Levetid*". Pinetti havde herefter hastigt forladt Berlin. Nogle dage senere kunne samme avis meddele: "*Den forleden omtalte Professor Pinetti lyksaggiør nu Hamborgerne med sine Kunster i Drillehuset*".³⁰ Afsløringen af Pinetti refererede til den tidligere omtalte professor J.V.A. Kosmans tyske skrifter mod Pinetti.

Pinettis stjerne var tydeligvis dalende og mange af hans tidligere tilhængere vendte ham ryggen. Han drog tilbage til Italien og turnerede med sine opvisninger, indtil han også her mistede sin gennemslagskraft. Mod slutningen af århundredet bestemte han sig atter for at søge nye græsgange. Denne gang rejste han til Rusland, hvor han genvandt lidt af sin anerkendelse. Men efter et stykke tid blev han angrebet af en smertefuld og tærende sygdom. "*Reduceret til et yn-*

keligt vrage døde han i landsbyen Bartichoff i Volhynien hos en adelsmand, som af medlidenhed havde givet ham husly", fortæller en af hans mange fjender.³¹

Noter

Tak til arkivar Peter Henningsen for gennemlæsning og kommentarer til en tidlig udgave af denne artikel. For den teoretisk interesserede læser kan det nævnes, at artiklen er inspireret af den såkaldte "evocative anthropology" som forfægtet af Stephen Tyler i artiklen "Post-Modern Ethnography: From Document of the Occult to Occult Document" i James Clifford og George E. Marcus: *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley, 1986, s. 122-40. Om "evocative anthropology" se også Palle Ove Christiansen: *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*, København, 2000, s. 111, 171 og 212

Alle nævnte forordninger kan konsulteres i J.H. Schou: *Forordninger og Aabne Breve, mens reskripter kan findes i L. Fogtman: Kongelige Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, 1660-1870.*

1. Robert Darnton: *Mesmerism and the End of the Enlightenment In France*, Cambridge, 1968, s. 23-36
2. Biografiske oplysninger om Pinetti: Laura Forti (udg.): *Joseph Pinetti: Divertimenti Fisici. La storia di un mago nel XVIII secolo*, Viterbo, 2001, s. 5-63, Adolphe Blind: *Les automates truqués*, Paris, 1927, s. 23-28, V. Fournel: *Le vieux Paris. Fêtes, jeux, spectacles*, Tours, 1887, s. 259-60
3. Se f.eks. reskript af 9. oktober 1744 og 11. juni 1772
4. Forordning af 27. oktober 1773
5. Citeret fra B. Tengnagel Jørgensen: "Gøglere og Forevisere i København i det 18. Århundredes sidste Halvdel" i *Historiske Meddelelser om København*, 5. bind, 1915-16, s. 541
6. Landsarkivet for Sjælland m.m. (LAS): Københavns politi: Kollegialbreve 1774-81, 31. juli 1781
7. LAS: Københavns politi: Rådstuebreve 1781-88, brev af 2. august 1781
8. LAS: Københavns politi: Kollegialbreve 1774-81, 9. august 1781
9. Jan Steenberg: *Fredensborg Slot. Monumenter og minder. Tiden 1720-1796*, København, s. 218-19
10. Rigsarkivet: Overhofmarskallatet: Dagjournaler 12.-14. juli 1781
11. Se eksempelvis Roger de Damas: *Mémoires du comte Roger de Damas*, I, Paris, 1912, s. 213-14
12. J.C. Melbye: *Nye og fuldstændig Dansk Spille-Bog indeholdende rigtig og tydelig Underviisning i de brugeligste Kort-Spil...*, samt grundig Anviisning til Billard- og Schach-Spil, Verkehr, Trictrac, Toccatagli o.s.v., København, 1786, s. 167-86
13. O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse*, VI, 1892, s. 90
14. Erik Pontoppidan: *Den Danske Atlas*, II, 1764, s. 77. Om billardhuse, se også Carl Bruun: *København*, III, s. 373
15. Pinetti-sagen er tidligere berørt i Bent Blüdnikow: *Sladder og Satire. Københavnerliv i 1780'erne*, København, 1988, s. 87-88. Sagens papirer er samlet i Rigsarkivet, Danske Kancelli, Henlagte sager 1773-99 i lægget "Akter ang. Overfald paa Taskenspilleren Pinetti og det deraf fulgte Opløb paa Slotspladsen 1781 1. Septbr.". Heri findes al korrespondance vedrørende sagen, forhør, rapporter, ordrer, redegørelser, indstillinger etc. Alle citater fra forklaringer og forhør i sagen stammer fra papirerne i nævnte læg. Pinettis egen forklaring er (tilbage)dateret den 31. august. Det kan kun være en fejl, da alle andre kilder nævner datoen 1. september som dagen, hvor følgende hændelser fandt sted.
16. Th. Overskou: *Den danske Skueplads*, III, København, 1860, s. 233 og 325
17. Forordning af 6. oktober 1753
18. Stadsarkivet i København: Borgerskabsprotokol 1752, Rigsarkivet: Danske Kancelli: Sjællandske Registre (indlæg og koncepter), 1777, nr. 305. Om Henriques' tapeter se eks. Hugo Matthiessen: *En Greve*, København, 1954, s. 120
19. Eiler Nystrøm (udg.): *Luxdorps Dagbøger*, II, København, 1925-30, s. 331, Eiler Nystrøm: *Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes tid*, II, Lyngby, 1986, s. 168-69
20. I 1780 skrev en Marcus Salomon Singer til en bekendt, at han glædede sig over, at hans "fætre Marcus Valentin, Abraham Henriques og Man Valentin er kommet godt frem", men at han var blevet "umådeligt forbavset ved at høre, at de har sluttet sig til de portugisiske Skikke. Vore "Owaaus Awausenu" [forfædre] har dog alle holdt sig til de polske Skikke i Synagogen ... Du må forklare mig grunden". Denne oplysning virker lidt pudsigt, siden Hen-

- riques-slægten var en sefardisk slægt, der havde indvandret i 1600-tallet. Se Josef Fischer: "Medlemmer af den portugisiske Menighed i 1811" i Tidsskrift for jødisk Historie og Litteratur, III, 1925, s. 196 og Michael Hartvig: Jøderne i Danmark i tiden 1600-1800, København, 1951, s. 225
21. C. Bruun: Kjøbenhavn, III, København, 1901, s. 208
 22. M.L. Nathanson: Historisk Fremstilling af Jødernes Forhold og Stilling i Danmark, navnlig Kjøbenhavn, København 1860, s. 38-39, Martin Schwarz Lausten: Oplysning i kirke og synagoge, København, 2004, s. 115-28
 23. Bent Blüdnikow: Sladder og satire, s. 96-97 og Bent Blüdnikow: "Fattig, fremmed og forvist" i samme (red.): Fremmede i Danmark, Odense, 1987, s. 47-72
 24. Jul. Schovelin: Fra den danske Handels Empire. Forhold og Personer i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel, II, 1900, s. 47
 25. Det kongelige Bibliotek: Manuskriptsamlingen, Schiønning, journal 1780-81, 1. september 1781 og E. Nystrøm (udg.): Luxdorps Dagbøger, II, København, 1925-30 s. 235
 26. Forskellene diskuteres udførligt i Johan L. Lybecker: Forsøg til en Dansk Juridisk Afhandling angaaende de saa kaldede Ørefigen, Næve-Hug, Pust eller Mundslag, fornemmelig efter den Danske Rets Principia, København 1769, s. 1-4
 27. Th. Overskou: Den danske Skueplads, III, 1860, s. 332
 28. Morgenposten, 1786, nr. 23, 8. december
 29. F.C. Krohn: Samlinger til en Beskrivende Fortegnelse over danske Kobberstik, Raderinger, Illustrationer m.m., 2. udg., København, 1962 og Bent Blüdnikow: Sladder og satire, s. 87
 31. Anders Enevig: Cirkus og gøgl i Odense 1640-1825, Odense 1995, s. 47. Med "Slaveriet" menes arbejdsfængsel.
 - Jean Eugène Robert-Houdin: En magikers erindringer, Vordingborg, 1998, s. 66. Ordene er magikeren Torrini.
 21. C. Bruun: Kjøbenhavn, III, København, 1901, s. 208
 22. M.L. Nathanson: Historisk Fremstilling af Jødernes Forhold og Stilling i Danmark, navnlig Kjøbenhavn, København 1860, s. 38-39, Martin Schwarz Lausten: Oplysning i kirke og synagoge, København, 2004, s. 115-28
 23. Bent Blüdnikow: Sladder og satire, s. 96-97 og Bent Blüdnikow: "Fattig, fremmed og forvist" i samme (red.): Fremmede i Danmark, Odense, 1987, s. 47-72
 24. Jul. Schovelin: Fra den danske Handels Empire. Forhold og Personer i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel, II, 1900, s. 47
 25. Det kongelige Bibliotek: Manuskriptsamlingen, Schiønning, journal 1780-81, 1. september 1781 og E. Nystrøm (udg.): Luxdorps Dagbøger, II, København, 1925-30 s. 235
 26. Forskellene diskuteres udførligt i Johan L. Lybecker: Forsøg til en Dansk Juridisk Afhandling angaaende de saa kaldede Ørefigen, Næve-Hug, Pust eller Mundslag, fornemmelig efter den Danske Rets Principia, København 1769, s. 1-4
 27. Th. Overskou: Den danske Skueplads, III, 1860, s. 332
 28. Morgenposten, 1786, nr. 23, 8. december
 29. F.C. Krohn: Samlinger til en Beskrivende Fortegnelse over danske Kobberstik, Raderinger, Illustrationer m.m., 2. udg., København, 1962 og Bent Blüdnikow: Sladder og satire, s. 87
 31. Jean Eugène Robert-Houdin: En magikers erindringer, Vordingborg, 1998, s. 66. Ordene er magikeren Torrini.